

*Наталія Черниш
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ПОЕЗІЇ

У статті йдеться про особливості виразного читання поетичних творів. Розглянуто специфіку читання лірики. Описано ефективні прийоми навчання: залучення інших видів мистецтв при виразному читанні ліричних творів, поєднання виразного проголошення поезії з інтерпретацією, підготовки партитури та вибору варіанту виразного проголошення поезії. Визначено етапи роботи, яких слід дотримуватись, щоб навчити учнів виразно читати вірш.

Ключові слова: ліричні твори, українська література, середні класи, виразне читання, прийоми навчання.

В статье идет речь об особенностях выразительного чтения лирических произведений. Рассмотрено специфику чтения лирики. Описано эффективные приемы обучения: применение других видов искусства во время выразительного чтения лирических произведений, объединение выразительного провозглашения стихотворения с интерпретацией, подготовка партитуры и выбор варианта выразительного провозглашения стихотворения. Определены этапы работы, которых следует соблюдать, чтобы научить учеников выразительно читать стихи.

Ключевые слова: лирические произведения, украинская литература, средние классы, выразительное чтение, приемы обучения.

The article deals with the peculiarities of the expressive reading of the poetry. The specificity of the lyrics' reading has been studied. The effective methods of the training: the attraction of the other kinds of art in expressive reading of the lyrical works, the combination of a clear proclamation of poetry with the interpretation, the preparation of the score and the selection of the

option of a poetry's clear proclamation were described. The stages of the work, which should be followed to teach students to read poetry expressively were defined.

Keywords: *lyrical works, Ukrainian literature, middle classes, expressive reading, teaching methods.*

На сьогодні проблема сприйняття ліричних творів полягає у невмінні правильно, виразно, творчо, неповторно читати текст. Спочатку вчитель своїм декламуванням повинен подати приклад, а тоді вже вчити цього школярів: наголошувати правильно слова у реченні, робити у потрібних місцях довгі та короткі паузи, правильно вибирати інтонацію, проїнятися творчою індивідуальністю автора та виявити власне екзистенційне «Я», застосовувати міміку та жести. Якщо ж учитель зможе домогтися бажаного результату, то аналізувати твір буде набагато легше, оскільки учень, правильно прочитавши вірш, буде інтуїтивно розуміти основний зміст, ще не зробивши аналізу. Отже, актуальне завдання – розробити концепцію навчання виразного читання поезії.

Над цим питанням працювали і працюють вчені: В. Азьомов, Б. Буяльський, О. Кабула, Г. Олійник та інші. Основний прорив у науці зробила в другій половині ХХ століття А. Капська, яка у циклі своїх праць вагоме місце відвела цій проблемі.

Мета статті – окреслити особливості та шляхи навчання виразного читання ліричних творів.

Виразне читання поезії надає урокам української літератури емоційності й театральності, що відрізняє їх від інших шкільних предметів навчання. Педагог повинен навчити школярів під час декламування ліричного твору образно мислити, відчувати настрій поезії, читати голосно, чітко, технічно правильно, робити логічні наголоси та паузи (граматичні, логічні, логіко-граматичні, ритмічні,

психологічні), залучати акторську майстерність, застосовуючи міміку та жести, і постійно тримати в полі зору аудиторію слухачів. Виразному читанню слід відводити вагому роль та достатню кількість часу, адже воно веде учнів до осмислення змісту ліричного твору і його художньо-естетичної форми, готує до вміння аналізувати вірш. Через невеликий розмір ліричного твору його може прочитати багато дітей, і шляхом зіставлення вчитель зрозуміє, до кого вдалося донести зміст твору, а з ким потрібно ще попрацювати.

Кожному літературному родові притаманна специфіка його читання. Оскільки ліричний твір має ритм, рими, рядки, строфи, а мова його – емоційна та експресивна, це впливає на особливості виразного читання поезії. Декламування віршів відрізняється особливою інтонацією та темпом, великою кількістю пауз, мелодійним проголошенням. Учитель-словесник повинен це враховувати в процесі навчання школярів виразного читання поезії.

Навчити учнів декламувати ліричний твір – це складна праця, яка вимагає від педагога здібностей, умінь, багато часу та зусиль, індивідуального підходу до кожної дитини. Виразно продекламувати вірш можна лише тоді, коли його зрозумів та відчув, тому передовсім школярі повинні безпосередньо, щиро, індивідуально, з відкритим серцем сприйняти поезію, інтуїтивно осягнути її основну думку і настрій. У цьому може допомогти *прийом залучення інших видів мистецтв при виразному читанні ліричних творів*. Завдяки різним видам мистецтва (музиці, живопису тощо) декламування вірша стане вдалішим, проникливішим. Можна дати учневі завдання прочитати поезію на фоні підібраної вчителем або самостійно ліричної мелодії. Наприклад, декламування вірша Л. Кисельова «Земля така гаряча» (7 клас) буде кращим на фоні музичного твору М. Скорика «Партита № 5, II ч. Вальс». Або під час

виразного проголошення поезії на екрані можуть змінюватись заставки, які будуть ілюструвати зміст твору. Наприклад, декламувати ліричні твори Ліни Костенко «Чайка на крижині», «Крила» (7 клас) можна на фоні картини Ю. Михайліва «Чайка».

Виразним можна назвати таке читання, коли декламатор глибоко і щиро переймається переживанням та натхненням поета, поділяє з ним радість чи горе, розкриває таємні сторони людської душі. Слушно зазначив Б. Буяльський: «Читаючи ліричні твори, виконавець повинен духовно злитися з автором [2, с. 154]». Якщо слухачі сприйняли та відчули хвилювання читця, зрозуміли підтекст твору, то вірш був виконаний вдало. Також через декламування можна відчуті індивідуальне ставлення виконавця до тексту.

А. Капська радить під час навчання виразного читання дотримуватися таких принципів:

а) чіткого розуміння учнями прочитаного ними тексту;

б) визначення певного ставлення виконавця до того, про що він читає;

в) читання твору з наміром вплинути на слухачів через розкриття підтексту [4, с. 9]».

Саме ці принципи є основними для виразного виконання ліричних творів.

Кожен учень, читаючи виразно вірш, вкладає у нього щось своє, інтерпретує його індивідуально та неповторно, не схоже на інших дітей. В. Азьомов у своїй статті про партитурний аналіз поетичного тексту зазначив: «[...] виділяємо подвійний емоційний пласт на слові: той, що мислився автором, і той, що привнесений інтерпретатором-виконавцем (читцем) [1, с. 18]». Під час виразного читання вірша певним чином відбувається його інтерпретація. Тому можна використовувати прийом поєднання виразного

проголошення з інтерпретацією.

Прийом поєднання виразного проголошення поезії з інтерпретацією. Завдяки цьому прийому учні вчать виразно (художньо), творчо читати вірші. І оскільки кожен школяр декламує ліричний твір неповторно (індивідуально), вкладаючи щось своє, відбувається певним чином його інтерпретація. Таке поєднання виразного читання з інтерпретацією дає можливість краще зрозуміти поезію.

Чи не одне з перших місць у проголошенні вірша посідає інтонація, яка утворюється за допомогою різних засобів: пауз, темпу, ритму, гучності, сили та висоти голосу. У праці О. Кабули відмічено: «Не можна вимовляти віршованій текст підряд, одним «потоким». При такій вимові не виявляється точна думка, вона потопає у скоромовці [3, с. 29]». Для того, щоб виробити гарну та правильну інтонацію, потрібно кілька разів прочитати поетичний твір уголос (не формально, а вдумливо). Інтонація перш за все залежить від змісту твору (весела, сумна, розважальна, повільного роздуму та інше). Знаходження необхідної інтонації, яка б відповідала конкретній поезії, складна і копітка робота.

Б. Степанишин називає такі основні види виразного читання: розповідний, ораторсько-публіцистичний, моторний, наспівний, монотон, речитатив [6, с. 129]. Вони залежать від мети, яку ставить перед собою читець. Наприклад, розповідаючи про життя 13-річного хлопчика (Т. Шевченко «Мені тринадцятий минало», 7 клас), слід використовувати розповідний метод читання. А декламуючи вірш П. Тичини «Гаї шумлять» (5 клас), використовуємо наспівний вид. Ораторсько-публіцистичний характерний для гімну «Ще не вмерла Україна» (6 клас), оскільки він повинен виконуватись урочисто, піднесено.

Важливим є осмислення віршового ритму, який створюється завдяки закономірному чергуванню та

періодичному повторенню таких елементів, як рядок, наголос, рима, стопа, строфа і пауза. Г. Олійник стверджує: «Завдяки ритму кожне слово у вірші має велике смислове й емоційне навантаження, звучить значно виразніше, ніж у прозі. Позбавимо вірша ритмічності, і ми не побачимо його сили виразності, краси й завершеності, а то й поетичності змісту [5, с. 194]». Якщо декламатор відчуває ритм під час проголошення ліричного твору, то він зможе досягти виразності звучання, а слухачі, своєю чергою, отримають естетичну та емоційну насолоду. Якщо ж виконавець порушить ритм, читаючи вірш, він позбудеться названих позитивних чинників.

Тісно взаємодіє з ритмом пауза (зупинка між мовними відрізками), яка допомагає розкрити зміст поезії. Вона робиться зазвичай у кінці кожного рядка та на місці розділових знаків. Але існують винятки. Для того, щоб учні краще зрозуміли, вчитель повинен навчити їх ставити відповідні позначки: одну навскісну рисочку (/), коли потрібно зробити коротку паузу, дві навскісні рисочки (//), коли слід робити довгу паузу, і три навскісні рисочки (///) – найтриваліша пауза, яка робиться рідко, переважно між строфами. Перш ніж дати завдання школярам виразно прочитати вірш, а тим більше вивчити напам'ять, слід графічно показати наявність необхідних пауз. Наприклад, вивчаючи вірш Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало» (7 клас), слід зробити такі позначки:

Мені тринадцятий минало. //

Я пас ягнята за селом. //

Чи то так сонечко сіяло, /

Чи так мені чого було? //

А. Капська називає такі паузи, які можуть бути у ліричних творах:

– граматична – на місці розділових знаків;

– логічна – може виникати в будь-якому місці, але вона

вмотивована змістом;

- логіко-граматична – збіг двох пауз;
- ритмічна – зумовлена формою твору;
- психологічна – ця пауза йде від читця.

На виразність читання ліричного твору впливають і наголоси. Саме наголошені склади потребують сильнішого звучання. Це явище можна прослідкувати на прикладі вірша І. Жиленко «Гном у буфеті» (6 клас).

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий –
старенький буфетний гном.

Особливу увагу слід надати логічним наголосам: за допомогою інтонації читець акцентує увагу на окремих словах, які несуть певне змістове навантаження. У залежності від того, як кожен учень розуміє прочитаний вірш, вони можуть виділяти логічним наголосом різні слова. Наприклад, декламуючи поезію В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?» (7 клас), доцільно зробити такі логічні наголоси, які допоможуть сконцентрувати увагу слухача на певних словах:

Бо ти на землі – людина,
І, хочеш того чи ні, –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Важливим для виразного читання поетичного твору є виділення рим, особливо тих, які мають смислове навантаження. Наприклад, читаючи вірш Лесі Українки «Як дитиною, бувало...» (6 клас), увага зосереджується на римуванні слів: лихо – тихо, які доводять духовну силу поетеси (навіть, якщо в неї ставалось лихо, вона тихо з цим боролась). Ті рими, які слід інтонаційно виділити, можна підкреслити:

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серці біль доходив,
Я собі вставала тихо.

Ліричний твір, багатий на звукові повтори, вимагає від читача особливого проголошення. Наприклад, у вірші М. Вінграновського «Ходімте в сад...» (5 клас) присутнє явище алітерації (повторення однакових приголосних) та асонансу (повторення голосних). Завдяки сполученню приголосних **с, н, к** з голосними **о, у**, строфа звучить милозвучно і допомагає посилити зорове та слухове сприймання. Ці рядки повинні прозвучати притишено та протягнуто:

У полі спить зоря під колюско́м
І сонно слуха думу колюско́ву,
І сонна тиша сонним язи́ком
Шепоче саду сиву колюско́ву.

Читцеві також треба знати і враховувати особливості лірики, яку за тематичним принципом можна поділити на різні жанри. Г. Олійник зазначає: «Оскільки в процесі читання ліричного твору важливо передати не тільки переживання автора, ліричного героя, викликані різними обставинами життя, а й характер переживань за своїм змістом, то, зрозуміло, читцеві треба докладно розкрити авторські медитації (роздуми, споглядання, самозаглиблення) і притаманну йому об'єктивність тону [5, с. 199]». Наприклад, громадянська лірика повинна звучати у формі заклик, клятви, звинувачення. Читаючи філософські вірші, слід уявити, що декламатора ніхто не слухає і він сам, уголос, розмірковує. Словесно описує красу природи читець під час проголошення пейзажної лірики.

Важлива роль також належить позамовним (руховим) засобам виразності, а саме: позі, жестах та міміці, які доповнюють, емоційно підсилюють та збагачують процес

читання. Декламатор повинен управляти позою (найкраще природно, невимушено стояти), доречно застосовувати жести та слідкувати за своєю мімікою.

Пропонуємо низку прийомів навчання, завдяки яким можна навчити учнів робити необхідні позначки, за допомогою яких школярі краще навчаються декламувати ліричні твори та розуміти їх зміст.

Прийом підготовки партитури. Після того як школярі прочитали вірш, учитель дає завдання підготувати його партитуру (графічне відтворення звучання твору). Увага звертається на паузи, наголоси, підвищення й зниження тону тощо; ставляться необхідні помітки. Скласти партитуру – означає розмітити текст умовними позначками. Потім відбувається обговорення партитур, зупиняються на найкращому варіанті. Педагог записує його на дошці, а учні в зошити. Декілька школярів пробують виразно прочитати поетичний твір, зважаючи на партитуру.

Основні партитурні знаки:

зима – пряма лінія під словом – для позначення логічного наголосу;

/ – коротка пауза;

// – середня пауза;

/// – довга пауза;

↑ – підвищення тону;

→ рівний тон;

↓ – зниження тону;

літо – пунктир під словом (словами) – для позначення уповільнення вимови.

Прийом вибору варіанту виразного проголошення поезії. Вчитель ділить клас на три групи і кожній дає завдання:

- визначити основну думку та настрій ліричного твору, підібрати необхідну інтонацію;
- визначити ритм вірша та позначити всі паузи;
- поставити наголоси у словах та логічні наголоси, звернути увагу на рими.

Потім педагог дає можливість школярам прослухати вірш у записі (на магнітофоні, або на DVD-програвачі). Діти порівнюють власні думки щодо виразного читання вірша із почутим виконанням майстра слова. Визначають позитивні та негативні сторони, мотивують свої твердження. Записують на дошці найкращий варіант з необхідними позначками.

Для того, щоб навчити учнів виразно читати вірш, пропонуємо такі етапи роботи:

1. Виразне декламування поезії вчителем або підготовленим обдарованим учнем із залученням інших видів мистецтва (музики, живопису тощо).

2. Навчальна пауза.

3. Повільне, вдумливе читання учнями вірша про себе.

4. Поєднання виразного читання з текстуальним построфним тлумаченням.

5. Підготовка партитури – графічний малюнок ліричного твору (ставлення поміток та позначок) – візуальна допомога при читанні:

- паузи;
- наголоси;
- рими;
- елементи звукопису.

1. Виразне учнівське читання з прагненням до акторської майстерності.

2. Прослуховування виконання ліричного твору майстром слова (у записі).

Отже, одне з основних завдань учителя-словесника – навчити учнів виразно читати ліричні твори. Кожен учень

робить це неповторно: вибирає різні логічні наголоси, інтонацію, психологічні паузи тощо. Для досягнення максимального ефекту запропоновано етапи роботи та такі прийоми: залучення інших видів мистецтв при виразному читанні ліричних творів, поєднання виразного проголошення поезії з інтерпретацією, підготовки партитури та вибору варіанту виразного проголошення поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азьомов В. Партитурний аналіз поетичного тексту. Презентація авторської методики / В. Азьомов // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 11. – С. 17–21.
2. Буяльський Б.А. Поезія усного слова : азбука виразного читання : [книга для вчителя] / Бодеслав Адамович Буяльський. – К. : Радянська школа, 1990. – 255 с.
3. Кабула О.В. Віршована форма в сценічній мові : [навч. посібник] / Кабула О.В. – Х. : ХДАК, 1999. – 77 с.
4. Капська А.Й. Виразне читання на уроках літератури в 4-7 класах : посібник [для вчителів] / Алла Йосипівна Капська. – К. : Радянська школа, 1980. – 119 с.
5. Олійник Г.А. Виразне читання : Основи теорії : [навч. посібник] / Григорій Адамович Олійник. – К. : Вища школа, 1995. – 207 с.
6. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі : [методич. посібник для вчителя] / Борис Ількович Степанишин. – К. : Книга, 1995. – 255 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором пед. наук, професором кафедри
української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*

Токмань Г.Л.

Стаття надійшла до редакції 16 лютого 2014 року